

**МУЛОҲИЗАҶО
ОИД БА ДАФТАРИ ҲАФТУМИ
«МАСНАВИИ МАЪНАВИ»**

Султонзода Тоҷибой Султонӣ, д.и.ф., мудир
шӯбаи руҳи иҷтимоӣ ва робита бо ҷомеаи
дастгоҳи раиси вилояти Сугд (Тоҷикистон, Хучанд)

**РАЗМЫШЛЕНИЯ О
СЕДЬМОМ ДАФТАРЕ
“МАСНАВИИ МАЪНАВИ”**

Султонзода Тодҷибой Султони, д.ф.н.,
заведующий отделом социального развития и
связей с общественностью аппарата председателя
Согдийской области (Таджикистан, Худжанд)

**COMMENTS ON THE
SEVENTH BOOK OF "THE
SPIRITUAL MASNAVI"**

Sultonzoda Tojiboy Sultoni, Dr. of Philology, head of
thedeartment of social development and public relations
under the Office of the Chairman of the Sughd Region
(Tajikistan, Khujand), **E-mail:** tsultoni1970@mail.ru

Вожаҳои калидӣ: Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ, “Дафтари ҳафтуми маснави”, Мавлавӣ Муҳаммад Илоҳибахши Соҳиб, Ихтиомияи “Маснави маънави”, Шайх Исмоили Қайсарӣ, Исмоили Анқаравӣ

«Маснави маънави» аз бузургтарин шоҳкориҳои адабиёти тоҷику форс аст, ки тӯли садсолаҳо чиҳати шарҳу эзоҳи он дар кишварҳои мухталиф таҳқиқот ва шарҳу тафсириҳои ҷудогона анҷом дода шудаанд. Маъруф аст, ки Мавлоно беи аз даҳ сол «Маснави маънави»-ро бадоҳатан эҷод кард ва Ҳусомуддини Чалабӣ машгули нигориши он буд, аммо Мавлоно ҳини таълифи дафтари шашум даргузафт ва бо ҳамин шоҳкори бузург нотамам монд. Нотамам мондани дафтари шашум муъҷиби гумонзаниҳои мабнӣ бар такмил нашудани қор дар замони марги Мавлоно ва ҳамчунин иттиҳоди вучуди дафтари дигаре шудааст. Дар ин мақола сухан дар бораи яке аз қадимтарин матнҳои наздик ба замони зиндагии Мавлоно Ҷалолуддин меравад, ки бо номи “Дафтари ҳафтуми маснави” шинохта шудааст. Тибқи сарчашмаҳои асарӣ мазкур дар соли 814 ҳиҷрӣ аз тарафи шоири номаълуме сароида шуда, нусхаи сангии он соли 1310 дар ҷопхонаи Бомбай ва соли 1380 аз тарафи адабиётшиноси маъруфи Эрон Манучехри Донишпазҷӯ дар Техрон мунташир гардидааст.

Ключевые слова: Мевляна Ҷалал-ад-дин Балхи, “Седьмой дафтар маснави”, Мевляви Муҳаммад Илоҳибахши Соҳиб, “Маснави маънави”, Шейх Исмаил Қайсарӣ, Исмаил Анқаравӣ

“Маснави маънави” Мевляна Ҷалал-ад-дина Балхи являється одним из величайших шедевров таджикско-персидской литературы, который на протяжении веков был предметом ряда исследований и интерпретаций в различных странах. Общеизвестно, что Мевляна начал диктовать «Маснави Маънави» более десяти лет, а его редактированием занимался его ученик Хусамуддин Чалаби, но Мевляна умер во время диктовки шестой книги, и, таким образом, великий шедевр остался незавершенным. Незавершенное окончание шестого дафтара породило предположения о том, что работа не была завершена на момент смерти Руми, а также утверждения о существовании ещё одного дафтара. В статье рассматривается один из древнейших текстов «Маснави маънави», относящийся близко ко времени жизни Мевляна Ҷалал-ад-дина, известный как «Седьмой дафтар Маснави». Согласно источникам, это произведение было написано в 814 году хиджры неизвестным поэтом, а его литографическое издание было опубликовано в 1310 году в Бомбейской типографии и в 1380 году солнечного календаря известным иранским литературоведом Манучехри Донишпазҷӯхом в Тегеране.

Key words: Mevlana Jalal-ad-din Balkhi, “The Seventh Daftar Masnavi”, Mevlyavi Muhammad Ilahibakhsh Sohīb, Ichtitomiya “Masnavi-yi ma’navi”, Sheikh Ismail Kaysari, Ismail Ankaravi

“Masnavi-yi ma’navi” by Mevlana Jalal ad-din Balkhi is one of the greatest masterpieces of Tajik-Persian literature, which has been the subject of a number of studies and interpretations in various countries over the centuries. It is common knowledge that Mevlana began dictating the Masnavi Maanavi for more than ten years, and it was edited by his student Husamuddin Chalabi, but Mevlana died while dictating the sixth book, and thus the great masterpiece remained unfinished. The unfinished completion of the sixth daftar has led to speculation that the work was not completed at the time of Rumi's death, as well as allegations of the existence of another daftar. The article examines one of the oldest texts, “Masnavi-yi ma’navi,” dating back close to the life of Mevlana Jalal ad-din, known as the “Seventh Daftar of Masnavi.” According to sources, this work was written in 814 AH by an unknown poet, and its lithographic edition was published in 1310 by the Bombay Printing House and in 1380 solar calendar by the famous Iranian literary scholar Manuchehri Donishpazhuh in Tehran.

«Маснавии маънавӣ» аз бузургтарин шоҳкориҳои адабиёти тоҷик аст, ки тӯли садсолаҳо ҷиҳати шарҳу эзоҳи он дар кишварҳои мухтлиф таҳқиқот ва шарҳу тафсириҳои ҷудоғона анҷом дода шудаанд. Мавлоно дар муддати беш аз даҳ сол «Маснавии маънавӣ»-ро бадоҳатан эҷод мекарду Ҳусомуддини Чалабӣ китобат менамуд, аммо ҳангоми таълифи дафтари шашум муаллиф вафот мекунад ва бо ҳамин шоҳасари бузург нотамо менамояд. Аммо кам қасон аз нотамо мондани ин шоҳасари олии ирфонӣ хабар доранд ва шояд яке аз сабабҳо ба сужети пароканда ва як андоза ғайримаъмулӣ доштани «Маснавӣ» рабт дошта бошад. Воқеан ҳам, охири ҳикояти «Маснавӣ» ҳикояти «Васийят қардани он шахс, ки баъд аз ман ӯ барад моли маро аз се фарзанди ман, ки коҳилтар аст» мебошад, ки дар он Мавлоно дар бораи васияти падар ба се писар сухан рондааст. Ин ҳикоятро Мавлоно танҳо дар 26 байт баён мекунад ва чун анъана барои исботи андешаи худ тамсиле иборат аз 15 байт меорад ва бо ҳамин ҳикоят дафтари шашум нотамо менамояд.

Дар нусхаи «Маснавии маънавӣ»-и ҷопи Рейнолд Николсон, ки дар замони муосир яке аз нусхаҳои муътабар шинохта шудааст, абёти зер ихтитоми «Маснавӣ»-ро ташкил додааст:

*Сабрро суллам қунам сӯйи дараҷ,
То бароям, «сабру мифтоҳу-л-фараҷ».
В-ар бичӯшад дар ҳузураш аз дилам
Мантиқе берун аз ин шодию гам.
Ман бидонам, к-ӯ фиристод он ба ман
Аз замири чун Суҳайл андар Яман.
Дар дили ман он сухан з-он маймана-ст,
З-он ки аз дил ҷониби дил равзана-ст» [2, с.4913-4916].*

Байтҳои мазкур дар нусхаи ҳаттии Қуния низ, ки аз қадимтарин нусхаи «Маснавӣ» шинохта шудааст, ба ҳамин тарз омадааст, аммо дар баъзе ҷопҳои сангӣ абёти дигаре пас аз абёти фавқуззикр низ оварда шудаанд. Аз ҷумла, ҷунонки муаллифи «Наср ва шарҳи «Маснавӣ»-и шариф» - муҳаққиқи бузурги турк Абдулбоқии Гулпинорлӣ зикр мекунад, дар баъзе нусах 54 байт таҳти унвони «Татиммаи Султонвалад» дарҷ гардида, ки дар ҳошияи бархе аз он нигоштаанд: «Ин татимма дар нусхаи аслии нест, аммо дар аксар нусхаҳои «Маснавӣ» омада аст»[3, с. 612]. Ин татимма бо абёти зер оғоз мегардад:

*Муддате з-ин Маснавӣ чун волидам
Шуд ҳамӯш, гуфташ Валад, «К-эй зиндадам,
Аз чӣ рӯ дигар намегӯӣ сахун,
Баҳри чӣ бастӣ дари илми ладун?
Қиссаи шаҳзодагон н-омад ба сар
Монд носуфта дури севум писар²».
Гуфт: «Нутқам чун шутур з-ин пас бихуфт,
Нестаи бо ҳеч кас то ҳашир гуфт.
Ҳаст боқӣ шарҳи ин, лекин дарун
Баста шуд, дигар намеояд бурун.
Ҳамчу уштур нотиқа ин ҷо бихуфт,
У бигӯяд, ман забон бастам зи гуфт...»*

Ҷунонки мушоҳида мегардад, дар абёти фавқ Султон Валад аз «дам бастан»-и падари худ, баҳусус ба охир нарасидани қиссаи шоҳзодагон ва носуфта мондани дурри писари севум сухан мегӯяд, ки сарехан нотамо мондани дафтари шашуми ин шоҳкори ирфониро маълум менамояд.

Алоқамандон ва дилбохтагони «Маснавӣ»-и Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ ҳангоми шарҳу тафсири достони шоҳзодагон кӯшишҳои аҷибест низ ба сомон расонида ва барои Маснавии шариф ихтитомия сурудаанд. Ҷунончи, дар хотимаи «Шарҳи «Маснавии маънавӣ»-и Ҳазрати Баҳрулулум [ҷопи Техрон] шахсе мавсум ба Мавлавӣ Муҳаммад Илоҳибалхӣ Соҳиб дар ҳудуди тақрибан 1500 байт бо унвони «Ихтитомияи Маснавии маънавӣ» абёте суруда, гуё як навъ «Маснавӣ»-ро ҷамъбаст менамояд. Дар муқаддимаи кӯтоҳе, ки дар оғози Ихтитомияи мазкур омадааст, муаллиф таъкид мекунад: «Мункашиф бод, ки Ҳазрати Мавлоно Ҷалолуддини Румӣ қуддиси сирруҳа ас-сомӣ Маснавии ашрафро ба ҳикояти марде, ки васияти аҳзи мерос ба коҳилтарин фарзандонаш қарда буду расонид ва достонро ба поён наёварда, варақи тасниф

² Ишора ба охири достони маснавӣ, ки марбут ба ҳоли се шоҳзода аст ва нотамо мондааст.

баргардонид. Аз ақидаткешони содиқ ва иродатандешони восиқи Ҳазрати Мавлоно чаноби Мавлавӣ Муҳаммад Илоҳибахши Соҳиб, ки орифе комил ва омиле омил, порсое тасаввуфпараст ва дарвеше тавҳидмаст буд, шабе дар рӯяти содиқа мушоҳида намуд, ки Ҳазрати Мавлоно иршоди назм ва хатми он дoston ба раъй мефармоянд ва ин нуктадони гулистони тааддиб сар ба гиребон тааззур мекашид:

*Дило то бузургӣ наёрӣ ба даст,
Ба ҷойи бузургон набояд нишаст...» [7, с.425-426]*

Баъди ин муқаддимаи кӯтоҳ муаллиф месарояд:

*Ҷазби завқу шавқи Мавлоно Ҳусом,
Мекашад моро ба сӯи ихтилом.
Ихтиломи «Маснави маънавӣ»,
Мекашад ҷонро ба сӯи муставӣ.
Метароад худ ба худ аз лаб сухун,
Он чи хоҳӣ, эй Зиёуддин бикун.
Чун зимоми ақли ман дар дасти туст,
Ҳар кучо хоҳӣ, бикаш, ҷон масти туст [7,с.426]*

Муаллифи ихтиломияи мазкур баъд аз муқаддимаи болозикр риштаи суханро ба сӯи достони нотамоми «Маснавӣ» мекашад ва матлабро бо зикри «Оғози достони баён кардани он се писар коҳилии худро пеши қозии донишвар» ифтитоҳ мебахшад, ки мазмунан бо охири хикояти нотамоми «Маснави маънавӣ» иртибот дорад:

*Гуфт қозӣ: Коҳилии худ шумо,
Сар ба сар гӯед, тафсилан ба мо.
Ҳар яке бояд, ки гӯяд ҳоли хеш,
То бидонам коҳилии кист беш... [7,с.426]*

Минбаъд дар Ихтиломия тарзи бандубасти сужетҳо, дostonҳо, тамсилу рӯчӯҳо, нақли қиссаву хикояҳо куллан бо услуби баёни Мавлоно шабоҳат дошта, муаллиф бо тамсилҳои бисёр муассир дostonи мазкурро чамъбаст менамояд. Корбурди тамсилҳои зебоне, ки дар ин дафтар баён шудааст, нишон медиҳад, ки сарояндаи он суханвари тавоное буда ва дар ин замина тарзи каломи Мавлоноро ба хубӣ пайравӣ кардааст.

Қиссаву ҳикояти Ихтиломия низ мисли дафтарҳои дигари «Маснави маънавӣ» таваҷҷӯҳи хонандаро ба худ ҷалб мекунад, ки онро аз номгузории сужети дoston низ метавон ба мушоҳида гирифт. Чунончи, «Дар баёни он ки ҳар кадомро, ки кори дунёву дин пеш ояд ва ӯ кори дунё барои дин тарк намояд, кори дунё низ худ ба худ дуруст мегардад», «Қиссаи дӯшидани гови нозода аз роҳи имтиҳон ва суълъятиқод», «Дар баёни ин ҳадис, ки «ад-дунё мазраатун охирати» ва тафсили он», «Рӯчӯ ба ҳикояти шоҳзодаи савум, ки аз подшоҳ шарафи қаробат ва иззу чоҳ ёфт...», «Дostonи он матбахӣ, ки бидуни истеъдод аз роҳи таъҷил дил ба васли урӯндил ниҳод ва ҷон дод».. ва ғайра. Ҳикоят ва қиссаву тамсилҳо бо ҳамон услуби мавлавиёна, ки дар Маснавӣ ба кор бурда шудааст, шарҳу баён ва тасхил гардидаст, ки баҳси дигарест. Муҳим он ки муаллифи асари мазкур маҳз бо далолати маънавии Мавлоно ба чунин иқдом, яъне хотима бахшидани «Маснави маънавӣ» даст заданаширо таъкид менамояд:

*Рӯҳи Мавлоно Чалолуддини Рум,
Мухри бурҷи маърифат, баҳри улум
Партаве зад ҷунки бар Тури дилам,
Ғашт нуронӣ тани обу ғилам.
Ҳар замонам он маҳи бурҷи барин,
Мезанад чашмак ба боми дил, ки ҳин,
Ихтиломи Маснавӣ оғоз кун,
Номаи сарбастаамро боз кун.
Он ҳикоят гӯ, ки ногуфта бимонд,
Назм кун он дурр, ки носуфта бимонд...
Рав ба сӯи он васият бозгард,
З-интизор он се писарро дил ба дард [7 с.426].*

Аммо дар соли 1380 тавассути тасҳеҳ ва таҳқиқи донишманди эронӣ Манучеҳр Донишпажӯҳ китобе бо номи «Дафтари ҳафтуми Маснавӣ» ба нашр расид, ки ба ишораи мавлавиёносии бузург Бадеуззамони Фурузонфар ин дафтар санаи 814 хичрии қамарӣ, яъне саду чанд сол баъд аз замони зиндагии Мавлоно навишта шуда, яке аз куҳантарин матнҳои наздик ба замони таълифи «Маснавӣ» маҳсуб мегардад.

Нусхаи сангии дафтари ҳафтуми «Маснавӣ», ки соли 1310 дар Бомбай чоп шудааст, аз муқаддима ва матни асосии иборат аз 1760 байт ва 56 сарлавҳа таркиб ёфтааст.

Маълум аст, ки Мавлоно бархе дафтарҳои «Маснавӣ»-ро бо мурочиат ба Ҳусомуддини Чалабӣ оғоз намудааст. Аз ҷумла, дар оғози дафтари дувум мегӯяд:

*Чун Зиёулҳақ Ҳусомуддин инон,
Бозгардонид 3-авҷи осмон.
Чун ба меъроҷи ҳақоқиқ рафта буд,
Бе баҳораи гунҷаҳо нокафта буд [2; абёти 1-2].*

Дафтари ҳафтуми «Маснавӣ» низ бо ҳамон шеваи Мавлоно, ки ҳангоми таълифи баъзе дафтарҳои «Маснавӣ» ба қор бурдааст, яъне аз мурочиат ба Ҳусомуддин оғоз гардида, бо зикри гузар қардан аз «чархи шашум ба чархи ҳафтум», «саъдудод ва такмили арқом будани рақами ҳафт» хеле моҳирона ва ҳунармандона хонандаро итминон мебахшад, ки «Маснавӣ» ҳатман аз ҳафт дафтар иборат будааст:

*Эй Зиёулҳақ Ҳусомуддин саъид,
Давлати поянда фақрат бар мазид.
Чунки аз чархи шашум қардӣ гузар,
Бар фарози чархи ҳафтум қун мақар.
Саъдудод аст ҳафт эй хушҳавас,
3-он ки такмили адад ҳафт асту бас [4, с. 23].*

Минбаъд, дафтари ҳафтум бо матолиби «Дар баёни он ки файзулқудус воҳид аст ва ҳар офарида ба ҳасби қобилияти ҳеш аз ӯ чизе аҳз мекунад ва оташ, ки махлуқ ва маъмур аст, мисли нури қудс ташбеҳ меафканад» [4, с.25], «Достони он оташпараст, ки андар оби дарё ғарқ мешуд ва оташро фарёдрас мехонд [4, с.26]» «Тафсири «ман арафа нафсуху фақад арафа раббуху» [4, с.27], «Тамсили идроки инсон дар қунҳи зоти мутлақ...» [4, с.28] ва ғайра идома меёбад. Аммо ҷойи таъҷуб аст, ки дар ҳеч як аз баҳши асари мазкур хонанда иртиботи матолибро бо достонҳои дафотири шашгонаи «Маснавии маънавӣ», чунонки дар «Ихтиомияи «Маснавии маънавӣ-и Мавлавӣ Муҳаммад Илоҳибахши Соҳиб дида мешавад, дарнамеёбад.

Вале, қотиби нусхаи мазкур дар поёни дафтари ҳафтум маълумотеро зикр қарда, хонандаро итминон баҳшиданӣ мешавад, ки дафтари ҳафтум моли Мавлоност. Таваҷҷӯҳ шавад ба ҷумалоти зер: «...дафтари ҳафтуми «Маснавӣ», ки аз каломи муъҷазнизоми султон-ул-орифин ва бурҳон-ул-муҳаққикин Мавлоно Ҷалолуддини Румӣ аст, агарчи баъзе бар онанд, ки аз каломи Мавлоно нест ва аз мулҳақот аст, валекин ин суҳан бе асл аст. Он чи аз муҳаққикони Рум ва донишмандони он марзу бум ва аз нуқоти диёри Мисру Шом ва Араб истимоъ гардида ва аз мутолиаи кутуби таворих ва сияру тазкираҳои муътабар ва китоби мақолоти яке аз муридони Мавлоно Баҳоуддин Валад, ки шарҳи ҳоли Мавлоноро зикр қарда, маълум шуда ва ба таҳқиқ пайваста, ки Мавлоно баъд аз анҷоми дафтари шашум оризае бар бадани шарифаш рӯй намуд ва чанде таъхир афтод то ин ки сихҳат ёфта, он гоҳ ба ҷидди тамом дафтари ҳафтумро бар «Маснавӣ» афзуда. Чунонки Шайх Исмоили Қайсарӣ [?, Т.С.] дар санаи як ҳазори ҳичрӣ шарҳе бар дафтари ҳафтум навишта, ки ба назари бонитабъ расида ва муддаъӣ аст, ки нозими дафтари ҳафтум Мавлавӣ аст ва аз мулҳақот нест. Чун баъд аз тадвини дафтари шашум буда, ба ғайр аз кишвари Шому Рум ҷойи дигар шуҳрат наёфта ва дар паси пардаи хафо махфӣ монда.

Ин ҳақири фақири бонитабъ дар муддати дароз дар ҷустуҷӯи он монандаи ташнае, ки чашмаи оби ширин ҷӯяд, дар талош буда, то ин ки ба ҳасби иттифоқ ин айём нусхаи онро ба даст оварда ва тасҳеҳу муқобала намуда, бо камоли эҳтимол[м, Т.С.] ба зевари интибоъ даровардам...» [4,с.18]. Аз иқтибоси боло маълум мешавад, барои исботи андешаи ҳеш муаллиф ҷунин далел меоварад: - Дафтари ҳафтум моли Мавлоно аст, вале бархе онро аз мулҳақот меноманд; - Мавлоно пас аз таълифи дафтари шашум бемор шуда, пас аз сихҳат ёфтан ба қори таълифи дафтари ҳафтуми «Маснавӣ» иқдом намудааст; - аз сабаби он ки ин дафтар пас аз чанд муддати таълифи дафтари шашум навишта шудааст, дар пардаи хафо монда, танҳо дар кишварҳои Шому Рум шуҳрат ёфтааст. - Шайх Исмоили Қайсарӣ бар дафтари ҳафтум шарҳе навиштааст. Ин ҷо қотиб бо зикри «Шайх Исмоили Қайсарӣ» шояд «Русухиддин Исмоили Анқаравӣ»-ро дар назар дошта бошад, зеро муаллифи ин сатрҳо дар ягон сарчашма шахсиятеро бо номи «Шайх Исмоили Қайсарӣ» ёд надорад, ки ба шарҳи «Маснавӣ» даст зада бошад. Аммо Исмоили Анқаравӣ, ки бо унвони «ҳазрати шорех» низ маъруф аст, дар асри шонздаҳуми мелодӣ [яъне, ҳамон «санаи як ҳазори ҳичрӣ», ки боло зикр шудааст] «Маснавӣ»-ро дар 15 ҷилд

шарҳ дода, зимнан ба шарҳи дафтари ҳафтум низ иқдом варзид ва мавриди накӯхиши шорехону муҳаққиқон қарор гирифтааст. Бояд гуфт, ки аксари муҳаққиқони мавлавишиноти муосир интисоби дафтари ҳафтумро ба Мавлоно қатъан инкор мекунам ва илҳоқӣ меоданд. Аз ҷумла, Бадеуззамони Фурӯзонфар дар «Рисола дар тақиқи аҳвол ва зиндагонии Мавлоно Чалолуддин Муҳаммад машҳур ба Мавлавӣ» бо чанд далел интисоби мазкурро рад мекунад, ки ин аснодро Манучехри Донишпажӯҳ низ дар сарсухани худ овардааст, ки мухтасаран ин ҷо зикр мекунам. Фурӯзонфар таъкид менамояд, ки агар дафтари ҳафтумро Мавлоно гуфта бошад, мебоист риштаи суҳанро аз он ҷо, ки дар дафтари шашум қатъ карда буд, яъне аз достони шоҳзодагон ва ҳикояти он мард, ки писаронро васият карда буд, - «мероси маро ҳамон писар барад, ки аз ҳама коҳилтар бувад», - идома меод. Аммо дар дафтари ҳафтум дар ин бора умуман ишора нафтааст. Илова бар ин, сарояндаи дафтари ҳафтуми «Маснавӣ» муътақиди Фаҳри Розӣ буда, дар ситоиши ӯ менависад:

**Фаҳри Розӣ – раҳматуллоҳи алайҳ,
Он аминulloҳу мавсуқи илайҳ.
Ғайри ин ҷумла бароҳину далел,
Бар камоли зоти халлоқи чалил.
Аз камоли ақл фарди камъалил,
Карда ихроҷ ӯ ҳазору як далел³ [4, с.92-93].**

Ҳол он ки тибқи сарчашмаҳо Мавлоно ва падараш бар иллати ихтилофи назаре, ки бо аҳли фалсафа доштанд, Фаҳри Розиро наменвисандиданд⁴. Сарфи назар аз маълумоти манқабатомезе, ки дар «Рисолаи Сипаҳсолор» оварда шуда, тибқи он падари Мавлоно маҳз дар заминаи ихтилофи бо Фаҳри Розӣ иҷборан тарқи Балх намудааст, Мавлоно танҳо дар як маврид аз Фаҳри Розӣ дар «Маснавӣ» ёд мекунад, ки бо абёти боло муҳолиф аст. Ҷунончи, мегӯяд:

**Андар ин раҳ гар хирад раҳбин будӣ,
Фаҳри Розӣ роздори дин будӣ⁵.**

Далели ҷоруми Фурӯзонфар ба истифодаи калимаҳои «Мавлавӣ» ва «Мавлои Рум» марбут аст, ки ин калимаҳо дар ҳеҷ як асари Мавлоно дар нисбат ба ҳуди ӯ қорбасти нагардидааст. Фурӯзонфар муътақид аст, ки «бастанӣ ин ашъори сусту паст бад он устои чалил тухмате азим ва занбе лояғфар [айби нобахшиданӣ] аст...», ки онро яке аз мардони Осӣи Сағир, ки аз муридони муътақидони Мавлоно буда ва ба забони форсӣ ошноии чандон надошта» таълиф намудааст. Ва ниҳоят, ин донишманд ба натиҷае мерасад, ки «Маснавӣ дорои шаш дафтар аст ва охири дафтар, ки аз ҳайси баён ҳикояти нотамои мебошад, анҷоми суҳани Мавлоност».

³ Ин абёт дар фасли «Баёни он ки ақл ашрофи ашъст ва банӣ Одам бар ҷамеи ҳайвонот фазл ба ақл дорад. Агар шарифтар аз ақл чизе будӣ аз ҳама ашъ, он чиз офарида шудӣ», ки бо байти «Ҳар киро дар қорҳои ҳайру шар// Ақл бошад роҳбар, шуд муътабар» оғоз мегардад, омадааст.

⁴ Муаллифи қадимитарин сарчашмаи шинохти рӯзгори Мавлоно Фаредуни Сипаҳсолор дар ин бора менависад: «Иттифоқан, рӯзе султон ба зиёрат омада буд, қасрате азим (бо) шукӯҳи беш аз пеш дид, ки дар маҷлиси ваъз ҳозир буданд. Рӯй ба имом карду гуфт: - Беҳад қасрате мучтамеъ мешудаанд. Имомро фурсат даст дод ва гуфт, ки: «Агар тадбири дафъи ин қасрат нашавад, бим аст, ки дар арқони салтанат ҳалал афтад, ҷунонки дафъи он натавон кард». Ва иллате чанд гуфт, ки ба воситаи он ки аз атроф ҷамъе аз мулк ва ақобиру машоҳир ба зиёрати ӯ мучтамеъ мешуданд ва дар пояи тахт иҷтимоъазим мекарданд, бавосити ҳасад дар нуфус мустамир аст, агар ногоҳ ҷамъе бад-ин тамассук хуруҷ карда, тақвияти асоқори маҳзул (хору залил, Т.С.) хуруҷ кунанд ва ало хину-л-ғафлата дастдарозӣ намоянд, мумкин бошад». Ин суҳан дар султон асар кард, фармуд, ки тадбир чӣ гуна бояд? Гуфт: Савоб он аст, ки калиди ҳазоину қилоъро ба хидматаш фиристем ва бигӯем, ки чун имрӯз ҷамъият ва қасрат он ҳазратрост ва ба воситаи тақвияти муридони истишфоъӣ (шафоат, Т.С.) талаб (ва) ишқи фаҳми муътақидон ваҳне (осебу ҳалал, Т.С.) дар умури мамлакат зоҳир гаштааст, ба ҷуз калиде дар дасти мо намонадааст, то аз пояи тахт берун ояд ва аз мамлакат ҳар қучо хоҳад мутамаккин шавад, тамомати масолаҳ ва асбони муътақидон муҳайё гардонем. Чун бар ин сиёқ амал карданд, ҳазраташ фармуд: «Саҳл аст. Рӯзи ҷумъа маҷлис гӯем ва равона шавем». Рӯзи дигар дар миёни маҷлис фармуд, ки фардо азм аст, ҳар киро иродати дарвешон аст, омода бошад. Рӯзи дигар аз муътақидон ва муридони таломиза миқдори сесада нафар ба ҳам дар рикобаш равона шуданд. Султонро чун аз қайфияти азм эълон карданд, аз ҳаракати мозӣ дар он ҷӣ буд, пушаймонӣ хӯрд, ба арқони давлат барнишаст ва ба ҳазраташон омад ва ба тамҳиди узр машғул гашт. Мумкин нашуд ва иҷобат нафармуд ва бар қарор азро ҷазм мефармуд ва равон шуд (Дар ин бораи рӯчӯи шавад ба «Рисолаи Фаридуни Сипаҳсолор»). Қадимитарин сарчашма дар шинохти рӯзгори осори Мавлоно. Хучанд: Ношир, 2015).

⁵ Маънии байт: Агар дар роҳи маърифати Ҳақ ақл раҳбин, яъне раҳнамо мебуд, пас Фаҳри Розӣ донандаи асрори дин мегардид.

Аммо Манучехри Донишпажӯх таъкид мекунад, ки ҳеч як далеле, ки устод Фурузонфар баён фармудаанд, аз қабилӣ ноқис мондани дафтари шашум, мавриди таваҷҷӯҳи Мавоно набудани Фаҳри Розӣ, аз тарафи Шайх Исмоили Анқаравӣ шарҳ ёфтани дафтари ҳафтум, иртиботи дафтари ҳафтум ба Мавлоно ... «ҳеч як далели айбу нуқс бар ашъори дафтари ҳафтум нест». Истеъмоли луғоти нодурусте, аз қабилӣ «албат» ба ҷойи «албатта» ва таркибҳои дигар, ки дар дафтари ҳафтум рафтанд, як амри маъмулист, зеро дар ашъори Мавлоно ҳам шикастани калимот ё нақзи қавоиди қофия ва арӯз собиқа дорад, чунонки худӣ ӯ мефармояд:

Қофия андешаму дилдори ман,

Гӯядам: «мандеш ҷуз дидори ман».

Муҳаққиқ таъкид мекунад, ки «сабаби он ки бари таъбу нашри ин дафтар, ки дар ҳеч як аз ҷопҳои ҷадиди “Маснавӣ” наёмадааст, кӯшиш кардем, он аст, ки ин дафтар ба ҳар ҳол матни манзуми куҳан аст ва агар аз ашъори пайравони Мавлоно, ки кутуби пурҳаҷме, назари “Дақоик-ул-ҳақоик” дар шарҳ ё татаббуъ ва пайравӣ аз Мавлоно тадвин кардаанд, фаротар набошад, фурутар нест. Ин Маснавӣ [дафтари ҳафтум] дар муқоиса бо маснавии шаш дафтари Мавлоно нозил менамояд, аммо агар мустақилан санчида шавад, ё бо назори хеш мавриди қиёс бошад, бар бисёре аз маснавиҳои дигар рӯҷон хоҳад ёфт» [4,с.16-17]. Аммо он чи ба назари мо муҳим, он аст, ки “Дафтари ҳафтум” яке аз куҳантарин мутуни марбут ба «Маснавии маънавӣ» буда, ба нашр расонидан ва дастраси хонандагону алоқамандони “Маснавӣ” намудан он аз аҳамият ҳолӣ нест.

ПАЙНАВИШТ:

1. Анқаравӣ, Русухиддин Исмоил. Шарҳи қабири Анқаравӣ. Тарҷумаи Исмаи Сатторзода. Иборат аз 15 ҷилд.–Техрон, 1349.- 8690 с.
2. Балхӣ, Мавлоно Ҷалолуддини Муҳаммад. Маснавии маънавӣ. Бар асоси нусхаи мактуб ба соли 677 қамарӣ ва муқобала бо тасҳеҳу таъби Николсон. Тасҳеҳ муқобала ва кашфулабёт аз Қивомуддини Хуррамшоҳӣ.–Техрон, 1384.–1647 с.
3. Гулпинорлӣ, Абдулбақӣ. Мавлоно Ҷалолуддин: Зиндагонӣ, фалсафа, осор ва гузидае аз онҳо. Тарҷума ва тавзеҳоти доктор Тавфиқ Субҳонӣ.–Техрон: Пажӯҳишгоҳи улуми инсонӣ ва мутолиоти фарҳангӣ, 1384.-
4. Дафтари ҳафтуми “Маснавӣ” (сурудаи шоире ношинохта, таҳрир ба соли 814 х.к.).- Техрон: Таҳуро, 1380.-136 с.
5. Сипаҳсолор, Фаридун ибни Аҳмад. Рисолаи Сипаҳсолор. Қадимитарин сарчашма дар шинохти Мавлоно Ҷалолуддини Румӣ. (Таҳия , тавзеҳ ва муқаддимаи Тоҷибой Султонӣ).– Хучанд: Хуросон, 2015.- 208с.
6. Фурузонфар, Бадеуззамон. Шарҳи Маснавии шариф. Ҷопи 12.–Техрон, 1386.-
7. Баҳрулулум, Муҳаммад ибни Муҳаммад. Тафсири ирфонии «Маснавии маънавӣ: Шарҳи Ҳазрати Баҳрулулум». Иборат аз шаш ҷилд. Зери назар ва муқаддимаи Фаршеди Иқбол.– Техрон: Эронёрон, 1383. – 498 с.

REFERENCES:

1. Ankarawi, Rusuhiddin Ismail. Commentary on the tomb of Ankarawi. Translated by Ismat Sattorzoda. It consists of 15 volumes. - Tehran, 1349. - 8690 p.
2. Balkhi, Maulana Jalaluddin Muhammad. Spiritual masnavi. Based on the copy of the letter dated 677 lunar year and the correspondence with Nicholson's corrections. Taseheh Muqabala and Kashfulabyot from Qivamuddin Khurramshahi.-Tehran, 1384.-1647 p.
3. Gulpinorli, Abdulbaqi. Maulana Jalaluddin: Life, philosophy, works and some of them. Translation and explanations of Dr. Tawfiq Subhani.-Tehran: Institute of Human Sciences and Cultural Studies, 1384.-
4. The seventh book of "Masnavi" (a song by an unknown poet, edited in 814 AH).- Tehran: Tahuro, 1380.-136 p.
5. Sipahsolor, Faridun ibn Ahmad. Treatise of Sipahsolar. The oldest source in the knowledge of Maulana Jalaluddin Rumi (Compilation, explanation and introduction by Tajibai Sultani). - Khujand: Khorasan, 2015. - 208 p.
6. Furuzonfar, Badeuzzamon. Commentary on Masnavi sharif. 12th edition.-Tehran, 1386.-
7. Bahrululum, Muhammad ibn Muhammad. Mystical interpretation of "Masnavi of the Spirit: Commentary of Hazrat Bahrululum". It consists of six volumes. Under the review and introduction of Farshed Iqbal. - Tehran: Iranyaron, 1383. - 498 p.